

**УКРАЇНЬСЬКА СОЦІОЛОГІЯ.
НОВЕ ПРОЧИТАННЯ ДЖЕРЕЛ**

УДК 316.334.3(477):327(470:477)(091)

doi: <http://dx.doi.org/10.30970/VSO.2023.17.01>

**РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКІ ВІДНОСИНИ:
ІСТОРИКО-СОЦІОЛОГІЧНА РЕТРОСПЕКЦІЯ
НАРАТИВІВ УКРАЇНСЬКИХ ІНТЕЛЕКТУАЛІВ ПОЧАТКУ ХХ ст.**

Лобанова А. С.,

*Криворізький державний педагогічний університет,
пр. Гагаріна, 54, Кривий Ріг, 50086, Україна,
alla.lobanova@kdpu.edu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3852-2675>*

У статті репрезентовано наукові погляди українських інтелектуалів першої чверті ХХ століття, зокрема М. Грушевського, Д. Донцова, М. Міхновського, І. Франка, В. Липинського, В. Вернадського, С. Єфремова і М. Шаповала на тогочасний стан російсько-українських відносин та причини їх історичної конфліктогенності. Акцентовано увагу на вагомому науковому внеску, який зробили ці вчені і політики у розвиток української політичної соціології, етносоціології і соціології українського відродження.

Представлено наукові аргументи щодо спростування міфів про єдине історичне коріння росіян і українців, про російсько-українську ідентичність, натомість презентовані наукові докази щодо золотоординської та колоніальної сутності російської ментальності і західноєвропейського менталітету українців. Систематизовано наукові оцінки та висновки щодо причин поразки українців у боротьбі за свою незалежність у період становлення більшовицького режиму, основними з яких були: слабкість української політичної еліти; відсутність єдності між політичною елітою та українським народом; не сформованість національної української ідеї та державницької позиції України у геополітичному просторі; відсутність сильного українського війська. Обґрунтовано наукові висновки про те, що українські соціологи та політичні діячі ще на початку ХХ ст. прогнозували неминучість російсько-українських війн, визначали їх стратегії та пропонували шляхи розбудови і захисту української держави.

Ключові слова: російсько-українські відносини, російсько-українська війна, історико-соціологічна ретроспекція, українська нація, національна ідея, політична еліта.

Зрозуміти причини сучасних явищ і процесів, тим більше геополітичного характеру, неможливо без ретроспективного погляду в минуле, який сприяє з'ясуванню не тільки суспільних та історичних їх детермінант, але й відлуння їх наслідків у майбутньому. Тому, коли мова йде про російсько-українську війну 2014-2023 рр. та її гарячу фазу, яка розпочалася повномасштабним вторгненням російських військ на територію України 24 лютого 2022 року, постає гостра необхідність з'ясувати причини російської агресії, виявити ті «крапки незворотності», які зумовили зародження та виявлення ненависті росіян (московитів) до українського народу та їх прагнення його «денацифікувати», колонізувати історичні українські землі.

Сучасні українські соціологи з початку повномасштабного вторгнення російських військ поглибили моніторинг громадської думки, презентуючи основні її тенденції, які виявляються у абсолютній підтримці українцями діяльності державних органів влади та Збройних сил України щодо захисту країни від агресії. Так, за даними Всеукраїнського опитування Міжнародного республіканського інституту (IRI), яке було проведено у лютому 2023 року, 91% українців схвально оцінюють діяльність Президента Володимира Зеленського, 97% громадян вірять у перемогу у війні з Росією, а 74% вважають, що Україна збереже всі території в межах своїх міжнародно-визнаних кордонів станом на 1991 рік [4]. Українці, демонструючи незламну силу волі до перемоги, несуть величезні людські та матеріальні втрати, захищаючи не тільки своє право на суверенність і незалежність, але й європейські цінності. Між тим не дають спокою питання: як і чому у головах керманічів сусідньої, неначебно «дружньої» держави визріла ідея демілітаризації, денацифікації і загарбання України? Чи була прогнозована сучасна повномасштабна війна? Чому Україна упродовж останніх віків не може вибороти свою незалежність? За яких умов може бути переможною сучасна російсько-українська війна?

Отже, наукова проблема полягає у тому, що у сучасному соціологічному дискурсі не вистачає змістовного розуміння соціологічних поглядів українських інтелектуалів минулого століття на характер відносин між Росією та Україною, у яких, можливо, криються причини теперішньої російської агресивності та антилюдяності. Мова йде перш за все про необхідність уважного прочитання наукових праць українських соціологів, які ще у першій чверті-третині ХХ-го століття прогнозували загострення російсько-українських відносин і неминучість

військового вторгнення російських військ на територію України.

Тож метою наукової роботи є соціологічна ретроспекція наративів українських інтелектуалів, зокрема соціологів, початку ХХ-го століття, в яких, можливо знайти відповіді на поставленні питання, завдяки їх соціологічним спостереженням, аналітичним висновкам та оцінкам характеру росіян, російсько-українських відносин, які склалися на початку минулого століття та прогнозів їх майбутньої архітекtonіки і ризиків російсько-української війни.

В історії української соціологічної думки існує чимало видатних постатей, чий науковий рефлексії були зосереджені на дослідженні російської ментальності, російсько-українських відносин, розробці можливих сценаріїв їх розвитку, акцентуації уваги на споконвічному прагненні Московії колонізувати Україну. Знавцями російського менталітету були видатні українські вчені і політики, а саме: Михайло Грушевський, Дмитро Донцов, Микола Міхновський, Іван Франко, В'ячеслав Липинський, Володимир Вернадський, Сергій Єфремов, Микита Шаповал та інші, в наукових та публіцистичних працях яких була присутня соціологічна та політична проблематика, акцентована на аналізі російсько-українських відносин та причинах довготривалої залежності України від російської імперії.

У сучасному російському медійному просторі активно розповсюджується міф про спільне російсько-українське коріння, історичну єдність російського та українського народів. Але як свідчать українські історики, прагнення російської політичної еліти нав'язати російському та українському народам ярлики про «спільне минуле», про «тісне переплетіння історичних доль», про «глибоке усвідомлення нерозривної єдності», не витримують навіть елементарної перевірки на історичному матеріалі і є нічим іншим як «відвертою ідеологічною маніпуляцією, покликаною підкріпити нібито «історичними аргументами» наміри Кремля будь-що утримати Україну на своїй орбіті» [1, с.9]. Між тим вся історія російсько-українських відносин, починаючи з експансії Московської держави на українські землі у XV-XVI ст. війни за «київську спадщину» і до 2014 року, коли тимчасово Російською Федерацією були анексовані Кримський півострів і частина Донецької та Луганської областей, є суцільною низкою непорозумінь та збройних конфліктів. Практично першим, хто на фактологічному історичному матеріалі спростував міф про «спільну колиску України і Московії» був *Михайло Грушевський*¹, який у

1 Михайло Сергійович Грушевський (1866-1934) – історик, організатор української науки, літературознавець, соціолог, публіцист, письменник, політичний, громадський і державний діяч. Дійсний член Історичного товариства Нестора-літописця (1890), дійсний член Наукового товариства імені Шевченка (1893), член-кореспондент Краківської АН (1895), член Одеського товариства історії та старожитностей (1901), дійсний член Чеської АН (1914), дійсний член ВУАН (1923) та АН СРСР (1929), автор понад 2000 наукових праць [2].

своїй десяти томній «Історії України-Руси» переконливо довів, що творцем тисячолітньої України-Русі (або ж Київської держави) був український етнос і що «общерусская» історія – це повна фікція, оскільки Росія була ментальною спадкоємицею Золотої Орди, а Україна органічною складовою європейської цивілізації [17]. У статті «Наша західна орієнтація» М. Грушевський підкреслював історичні зв'язки України із Заходом, його життям і культурою. Він зокрема писав, що «зв'язана тісно і безпосередньо з Західною Європою – Німеччиною в першу голову, а далі – з Італією також, Україна перейшла з деяким тільки опізненням добу італійсько-німецького відродження (ренесансу), німецької реформації й католицької реакції, яка всім своїм тягарем впала на українські землі з кінцем XVI в. Тим чином як Московщина все більш розгублювала спадщину, одержану від Київської держави і все глибше поринала в східних, вірніше – середнь і північно-азійських впливах, Україна жила одним життям, одними ідеями з Заходом. У нього черпала культурні засоби, у нього брала взірці для своєї культури» [9, с.14]. Тому новій Україні, як зазначав М. Грушевський, усі свої політичні й культурні інтереси необхідно орієнтувати на Західну Європу тому, що вона «у XIX в. була відірвана від Заходу, від Європи і обернена лицем на північ, ткнута носом у глухий кут великоросійської культури й життя. Все українське життя було вивернене з своїх нормальних умов, історично і географічно сформованої колії й викинено на великоруський ґрунт, на потік і розграблення» [9, с.16]. І хоча М. Грушевський був прибічником української автономії у Російській федерації, він був переконаним у тому, що в майбутньому Українська республіка увійде до складу федерації Європейської, де стане однією з найбільш сильних, міцних і певних складових її частин. А на «крайній випадок», писав М. Грушевський, «постояти за себе ми зможемо» [12].

Натомість *Микола Міхновський*¹ обстоював ідею самостійності України та був прибічником націоналізму. Однак чітко сформованих національних ідей на той час в українців не було, що, на його думку, і спричинило їх пригноблений стан. «Націоналізм – це велетенська непоборна сила.

---

1 Микола Іванович Міхновський (1873–1924 рр.) – відомий український політичний та громадський діяч, адвокат, публіцист, ідеолог українського самостійництва, засновник української націоналістичної організації «Братство тарасівців», яка згодом переросла у Революційну українську партію (РУП), один з організаторів виходу у світ «Хлібороба» – першої української газети на Наддніпрянщині, редактор газет «Слобожанщина» і «Сніп», заснник у Харкові Української Народної Партії (УНП), діяч Української Республіки і організатор її війська, збройних сил [6].

Під її могутим натиском, - писав він, - ламаються, здається, непереможні кайдани, розпадаються великі імперії і з'являються до історичного життя нові народи, що до того часу були під чужими – гнобителями» [13, с.110]. У своєму творі «Конфесіон де фуа» («Політичне вірую молодого українця»), який було опубліковано у 1893 році у львівській «Правді», М. Міхновський так сформулював національну ідею: «Одна, єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна від гір Карпатських аж по Кавказьких». Він вважав, що «кожна людина є складовою частиною своєї нації, тому й доля кожної людини залежить насамперед від долі її нації. Нація ж може розвиватися вільно з користю для її членів лише тоді, коли матиме власну самостійну державу» [6]. На Шевченківському святі у Харкові 26 лютого 1900 р. він виголосив промову про основні цілі та шляхи української визвольної боротьби, які лягли в основу його роботи «Самостійна Україна». У цій промові він, по-перше, на підставі правових історичних доказів, доводить історичне право України на державну незалежність, по-друге, розкриває основну мету визвольної боротьби та шляхи її досягнення і, по-третє, спростовує твердження імперських істориків щодо бажання самого українського народу ввійти до складу Росії у XVII–XVIII ст. [6]. У відкритому листі до російського міністра внутрішніх справ Д. С. Сипягіна в 1900 р. він писав: «Українська нація мусить добути собі свободу, хоч би захиталась ціла Росія. Мусить добути собі визволення з рабства національного і політичного, хоч би пролилися ріки крові» [20]. М. Міхновський, наголошуючи на необхідності революційної боротьби за здобуття української державності, головну роль покладав на молоду українську інтелігенцію, стосовно якої він писав: «Вона віддає себе на служіння цьому великому ідеалові, і доки хоч на однім клапті української території пануватиме чужинець, доти українська інтелігенція не покладе оружжя, доти всі покоління українців йтимуть на війну» і був переконаний у тому, що «боротьба буде люта і довга», а «ворог безпощадний і дужий» [21]. Як стверджують історики, Микола Міхновський відіграв визначальну роль у пробудженні національної свідомості частини українців на початку XX ст., однак, у зв'язку з тим, що його ідеї та пропозиції щодо створення України як незалежної держави, шляхом розбудови боєздатного війська не були вчасно сприйняті Центральною Радою та тогочасним суспільством, національно-визвольна боротьба українського народу в 1917–1921 рр. зазнала невдачі [6].

Націоналістичні ідеї підтримував і розвивав Дмитро Донцов¹, якого, як

---

¹ Донцов Дмитро Іванович (псевдонім: Д. Д. Варнак, 1883-1973) – публіцист, ідеолог, есеїст, політичний коментатор. Відіграв значну роль в українському націоналістичному русі у міжвоєнний період і в перших повоєнних роках еміграції [8].

наголошує І. Дробот, «всебічно і глибоко обґрунтував роль і місце України в євроазійському геополітичному просторі, переконливо стверджував, що впродовж віків утворилися матеріальні, духовні, релігійні, культурні, соціальні передумови для існування незалежної соборної української держави» [13, с.116]. Як зазначав С. Квіт, досліджуючи погляди Д. Донцова, «неприйняття всього російського стало однією з наскрізних його ідей»,... оскільки... «засаднича – історична, культурна й геополітична ворожість Росії до України була і залишається настільки очевидною, що нерозуміння цього факту можна розглядати як значне викривлення української суспільної свідомости під час кількох десятилітнього життя в силовому полі імперії» [16, с. 119]. Категорично не сприймав Д. Донцов *советський комунізм*, розглядаючи його як ідеологічний сурогат, як квазі-релігію, називаючи його «дурманом, лише не для народу, а скоріше для інтелігенції, збаламученої голосною фразою; вирваної духово з рідного ґрунту» [11, с.3]. У всіх своїх наукових працях та есеї він розглядає Росію як одвічного стратегічного і містичного ворога України і так ставив питання: «там, де є Україна, нема місця для Росії і навпаки. Це протистояння вказує на несумісність різних форм політичної культури: свобода проти не-свободи» [16, с. 121]. Наукова проникливість Д. Донцова виявилася у його пророчому наративі про те, що «українська державна ідея стала в ХХ столітті знову міжнародним питанням... від розв'язання якого залежить політична рівновага не лише Сходу, але й цілої Європи» [10, с.33].

Націоналізм Дмитра Донцова підтримували далеко не всі українські інтелектуали початку минулого століття. Так, наприклад, відомо про ідеологічний конфлікт між ним і В'ячеславом Липинським,¹ якого називають ідеологом українського державотворення та фундатором ліберально-демократичної доктрини розвитку України. І хоча обидва були прибічниками незалежності України від Росії, однак, як стверджує С. Квіт у своїй монографії «Дмитро Донцов: політичний портрет», обстоювали дещо різні шляхи її досягнення: якщо «В'ячеслав Липинський накреслював шлях українців від держави до нації, пишучи, що тільки в процесі співжиття мешканців України на одмежованій державно території – може витворитись з них Українська Нація, то Дмитро Донцов єдиною можливим вважав інший шлях – від нації до держави, стверджуючи, що потрібно, щоб народ спочатку усвідомив потребу у власній державі і здобув її» [16, с.117-118].

---

1 В'ячеслав Казимирович Липинский (1882-1931) – український історик, громадсько-політичний діяч, публіцист, історик, історіософ, соціолог, теоретик консерватизму, дійсний член НТШ (1914)

Для В. Липинського, як зазначає Ю. Малашевич, поняття «держава» та такі його структурні складники, як «етнос» і «нація», «еліта» й «маси», «традиція» та «новація», «консерватизм» і «поступ» стали базовими для створення ним оригінальної державницької концепції на основі авторського трактування вже наявних соціально-філософських теорій європейських мислителів та власної інтерпретації подій з історії України й світу. Проблема держави набирає у творчості В. Липинського домінуючого звучання, трансформуючись у політико-філософську концепцію, яка ставить собі за мету з'ясувати причини української «бездержавності» та віднайдення способів усунення її наслідків [19]. Співзасновник Українського союзу хліборобів-державників, один із засновників Українського вільного університету в Празі, редактор і дописувач журналу «Хліборобська Україна» – головного ідеологічного органу українського консервативного руху, завідувач кафедри української державності Українського наукового інституту в Берліні (1926–1927), він першим з українських соціологів обґрунтував теорію української еліти, як провідної й неодмінної державотворчої та державоуправлінської групи нації, як носія національної ідеї, якому належить першочергова роль у творенні та об'єднанні українського народу. В. Липинський вважав найбільш придатною формою правління для України класократію з правовою, обмеженою законом монархією. Ідеологія В. Липинського відіграла важливу роль в утвердженні ліберально-демократичних принципів та протидії тоталітарним тенденціям в українській політичній думці [5].

За повну незалежність від російської імперії виступав Іван Франко¹. Як відомо, наприкінці ХІХ століття російські слов'янофіли, панславісти зуміли нав'язати значній частині соціуму Галичини свої мовно-культурні, цивілізаційні, політичні ідеологеми. Як свідчить М. Жулинський, про це неодноразово з болем і тривожною пересторогою писав Іван Франко, якому «боліла малість і млявість національно свідомої, творчої інтелігенції в Галицькій Русі, яка б була і сама заряджена енергією національного визволення, і здійснювала б величезну, вкрай необхідну роботу з творення української нації як культурного організму, здатного до самостійного життя. І це сталося передусім тому, що українська людність в цьому краю, як і в підросійській Україні, не була в переважній своїй масі національно свідомою, сконсолідованою. Далися взнаки столітні перебування під владою чужинців, що виробило ментальну схильність до пристосуванства, запобігання перед владою, прислужництво» [14].

1 Іван Франко (1856-1916), поет, прозаїк, драматург, літературний критик, публіцист, соціолог, перекладач, науковець, громадський і політичний діяч. Доктор філософії, доктор габілітований, дійсний член Наукового товариства імені Шевченка, почесний доктор Харківського університету.

Під московським панславізмом, тобто тепер «ідеєю рускава міра» І. Франко бачив винятково московську агресію і висловив москалям сентенцію: «Чого вам ще від нас треба? Щоб ми у внутрішній і зовнішній політиці танцювали під вашу дудку? Але ми цього ніяким чином не допустимо. З одного боку, знаємо аж занадто добре вашу деспотичну дудку, а з іншого боку, наші ноги потрібні нам для наших власних танців» («Успіхи панславізму», 1888 р.) [23]. У поетичному форматі це посилення пролунало у вірші «Не пора, не пора, не пора» пророчим закликком неминучості російсько-української війни та необхідності захищати Україну від російського гноблення та агресії: «Не пора, не пора, не пора москалеві й ляхові служити! Довершилась Україні кривда стара, нам пора для України жить..... Не пора, не пора, не пора в рідну хату вносити роздор! Хай пропаде незгоди проклята мара! Під України єднаймося прапор! Бо пора ця великая есть: у завзятій, важкій боротьбі ми поляжем, щоб волю, і щастя, і честь, рідний краю, здобути тобі!» [24]. Як зазначила професор І. Фаріон, еволюціонувавши «від наївної і хибної драгоманівської мантри про добрий російський народ та добру ліберальну російську інтелігенцію та поганого російського царя», І. Франко першим в історії української суспільно-політичної думки назвав дві визначальні характеристики росіян як етносу: а) російська експансія та агресія – це єдина і провідна форма їхнього національного ствердження, б) неймовірна покірність росіян перед їхньою владою – їхня незмінна ментальна карма: раби з заздроси та ненависті хочуть інших також зробити рабами» [23].

Винятковий внесок у створення засад української науки та освіти у ХХ ст. зробив Володимир Вернадський¹, який більшу частину життя працював у Російській академії наук, однак будучи українцем за походженням, він глибоко перейнявся ідеєю національного наукового, економічного та культурного відродження України. Між тим він не був прибічником незалежності Української держави і з пересторогою ставився до її самостійності. Український історик І. Гирич, аналізуючи щоденник В. Вернадського, підкреслює, що кожна його сторінка «демонструє надзвичайне зацікавлення українськими проблемами. І не просто зацікавлення, а велику внутрішню потребу розібратися в складних та швидкоплинних перипетіях бурхливого національного відродження», між тим, «захищаючи цілісність Росії, він негативно ставиться до щонайменших спроб здобуття української незалежності. Успіхи української державності, котрих

---

1 Володимир Іванович Вернадський (1863-1945) - український природознавець, філософ, засновник геохімії, біогеохімії та радіогеології; вчення про біосферу, ноосферу, космізм. Академік Імператорської Академії наук, професор Московського університету, один із засновників і перший президент перший президент Національної академії наук України. Академік АН СРСР (1909) та АН УРСР (1919), Паризької АН, Чеської АНМ.

він не міг не бачити, жахали його» [7]. І. Гирич підкреслює, що своє головне культурно-громадське завдання В. Вернадський бачив у збереженні панівного становища російської культури в Україні, оскільки у щоденнику він писав, що має на меті: (1) об'єднання українців, залучених у національний процес, але «любящих русскую культуру, для них тоже родную»; (2) збереження зв'язку всіх наукових й науково-навчальних установ з російською культурою та аналогічною російською організацією [7]. Проте, інколи його висловлювання у щоденнику набували хоча і амбівалентного, однак різко критичного характеру щодо російської ментальності: «Я не можу собі уявити і не можу примиритися з падінням Росії, з перетворенням російської культури в турецьку чи мексиканську. Мені здається це неможливим, тому що я бачу великі можливості і зростання, яке відбувалося у ХХ столітті. Але, з другого боку, огидні риси лінивої темної тварини, якою є російський народ, російська інтелігенція, не менш, ніж він, рабська, хижа і продажна, те історичне “лиходійство”, яке так яскраво зараз проявляється довкруг, змушує інколи впадати у відчай щодо майбутнього Росії і російського народу... Російський “визвольний” рух був, по суті, рабський рух. Ідеал – самодержавний і кріпосницький лад...» [22, с. 41-42].

Отже, В. Вернадський практично увесь час знаходився у стані внутрішньоособистісного конфлікту, розриваючись між російською та українською ідентичностями: з одного боку він довгий час був проросійськи укоріненим і не мав «живого культурного зв'язку з сучасним українським життям», не був ознайомленим з «національним політичним рухом і культурними здобутками нової України», а відтак і не був готовим зробити вибір на користь незалежної молоді України. Проте з іншого боку, як підкреслює І. Гирич, «придивившись до еволюції поглядів Володимира Вернадського в бік українських інтересів у 1917-1921 рр., можна припустити таку реальність: у разі перемоги української незалежності і стабільного проживання в самостійній Україні відбувся б і політичний вибір ученого на її користь, бо ж зі щоденника видно, як за рік безперервного перебування в Україні Володимир Вернадський відчув на собі досить сильний вплив української стихії» [7]. Перед смертю вчений передав до Академії наук України свої спогади, в яких зазначав: «Я вірю у велике майбуття і України, й Української академії наук», це свідчить про те, що Україна, завжди була в його серці, він добре знав її історію та біографію свого роду і свої роздуми про долю України вчений виклав у багатьох працях, зокрема, в статті «Українське питання і російська громадськість» [3].

Одним з найбільш непримирених противників «руського міра» і більшовицького панування був *Сергій Єфремов*¹, який належить до когорти

---

1 Сергій Олександрович Єфремов (1876– 1939 рр.) – громадсько-

визначних представників української інтелектуальної та політичної еліти легально-народницького напрямку початку ХХ ст., постать, що заслужила цілком законну повагу та визнання навіть запеклих політичних супротивників. Як зазначають С. Г. Іваницька та Т. В. Єршов, у своїй просвітницькій діяльності С. Єфремов завжди вирізнявся «рідкісним умінням поєднувати ліберально-демократичні цінності й моральні імперативи, народолюбство та бажання служити своїм талантом послідовній реалізації «українського проекту»,... його думки про «добро і правду», етику й політику, народ та еліту були і продовжують бути цінним джерелом творення історичної й культурної свідомості української спільноти, зберігаючи свою моральну значущість через десятиліття...» [15].

Однак увага сучасних науковців до дослідження спадщини С. Єфремова залишається недостатньою, а його внесок у розвиток української етносоціології і соціології культури практично невивчений. Майстер біографічного дослідження, у своєму щоденнику він змістовно описує явище духовного Опору незалежної української інтелігенції і персонально себе у протистоянні більшовицькому тиранічному антинаціональному режиму, суть якого, - як зазначає І. І. Романько, - «він бачив гранично ясно, не маючи жодних ілюзій ані щодо “українізації” (на відміну від М. С. Грушевського), ані щодо можливості “чесної співпраці” безпартійних учених із Радянською владою, ані щодо перспектив демократичного відродження української державності за існуючого режиму (це неможливо в умовах, коли в усіх установах, навчальних закладах, на всіх підприємствах геть усе контролюється органами ГПУ та його “добровільними помічниками”, не в останню чергу з молодих людей, котрі славлять «чекістів» [22, с. 95]. Академік С. Єфремов був непримиренним противником більшовицько-чекістської влади. Намагаючись знайти відповідь на запитання: на чому ґрунтується ця непримиренність і ненависть до більшовиків і росіян, на сторінках свого «Щоденника» він писав: «...сотні разів ставив я перед собою питання: а може, я помиляюсь щодо більшовиків; може, моя стара істота просто не розуміє “нових” вимог часу, може, мій “старий” міх “нового” вина не вміщає? Може, з мого боку просто несправедлива ота відраза, яку почуваю до цих “героїв нашого часу”? Тяжке це питання, і тяжкі переживання... Але коли перед мною стають оті брехня, провокація, хвастовитість, пошлість, які становлять головні риси більшовицької системи, то відповідь одну можу дати: не приймаю системи, на брехні й провокації, на світовому дуристві заснованій. Навіть кров, насильство, якщо одверте й щире, можна зрозуміти, якщо не простити. Але не брехню, не лицемірство, не провокацію – огидні знаки розтлінного режиму. І він мусить загинути. На гнилизні нічого твердого не збудуєш» [22, с. 95]. Сергій Єфремов не лише мріяв про народне воскресіння і відстоював з усіх сил право українського народу не просто

на існування, а на свій самостійний політичний і національний розвиток. Тому і літературу він розглядає, як прояв життя народу, як показчик громадського руху. «Мало якому народові у світі, – писав він, – доводилось переживати трагічнішу, нещаснішу долю, як та, що зазнав за своє історичне життя і зазнає й досі народ український» [22, с. 99].

Серед фундаторів української соціології, напевно, найбільш глибоко відчував небезпеку так званого російського міролюбія *Микита Шаповал* (псевдонім М. Сріблянський)¹, який добре розумівся на психології росіян, оскільки «коло суспільних проблем, які він намагався зрозуміти в соціологічному ракурсі того історичного періоду, досить широке – від особистості, суспільства, релігії, культури, інтелігенції, сутності наукового знання, класифікації наук до формулювання принципів незалежної суверенної України, побудова якої, в принципі, було його найголовнішою життєвою мрією» [18, с. 90].

У своїх працях М. Шаповал неодноразово писав, що кожному свідомому українцю треба добре запам'ятати уроки історії про те, що для росіян є ненависними «українська мова», «культура», «психологія», «все їм на Україні здається смішним, некультурним, нереволуційним, а тому вони не жалують засобів для терористичного вгамування Українців» [25, с. 32], вони бояться «слова «Самостійна Україна», оскільки це може «привчити Європу» до ідеї існування «справжньої самостійності України» та «ідеї легалізації українства», що суперечить їхнім імперіалістичним амбіціям [26]. Внаслідок цього «окупанти» зацікавлені у «приглушенні і знищенні національної свідомості і культури нашого народу, бо тільки на темноті і дезорганізації нашій вони забезпечують своє панування. <...> Через темноту українського народу і феноменальне нецтво української інтелігенції москалі досягають певних для себе результатів», що призводить до таких жахливих картин дійсності, коли «Україна стоїть в огні знищена терором і голодом, який підготували і підтримують окупанти» [26]. У наративах стосовно майбутнього незалежної України, про яке він мріяв і відстоюював усе своє життя, М. Шаповал, зокрема писав, щоб забезпечити «собі право на існування», що є головною метою «кожної держави», потрібно створити власне військо, яке «являється єдиним засобом реалізації цього права» [27, с. 2]. Аби не повторювати помилок минулого, потрібно не тільки знати, а й пишатися власною історією, а також відкидати будь-яку політику, яка побудована на «ілюзіях» щодо «порозуміння» з більшовиками», що є актуальним в умовах сьогодення [26, арк. 217], тому що «не переговорами, а

---

1 Шаповал, Микита Юхимович (1882-1932) — політичний і громадський діяч, публіцист, соціолог, поет. Очільник [Українського інституту громадознавства](#) (м. Прага, 1924) та Українського робітничого університету при ньому (1927) [29].

тільки боротьбою з Москвою добуде Україна своє право» на існування та свободу [28, с. 84]. Тільки після того як ця боротьба завершиться перемогою поневоленої нації, «міжнародна спільнота починає бачити та признавати визволених, але до того часу вона сліпа, а тому на неї розраховувати повністю немає сенсу, бо це тільки наш шлях на якому допомоги не слід чекати та «нема чого дурити себе ілюзіями» [26, арк. 216 – 217].

Висновки. На початку ХХ століття, коли Україна знаходилася у складі російської імперії, серед суспільствознавців і політичних діячів сформувалася плеяда видатних українських особистостей, зокрема Михайло Грушевський, Микола Міхновський, Дмитро Донцов, В'ячеслав Липинський, Іван Франко, Володимир Вернадський, Сергій Єфремов, Микита Шаповал та інші, яких непокоїла доля Української держави і які намагалися у площині своїх наукових досліджень та практичної громадсько-політичної діяльності знайти відповіді на такі питання: яке місце має посідати Україна у європейському просторі; як будувати українсько-російські відносини, враховуючи ментальність росіян; у який спосіб – мирний чи військовий українці мають виборювати свою незалежність від російського імперіалізму; які існують шляхи розбудови незалежної самостійної України та побудови відносин з Росією та інші.

Історико-соціологічна ретроспекція їх наукових ідей свідчить про те, що вони глибоко проникали у діалектику російсько-українських відносин, добре розумілися на псевдо ідеях російсько-української ідентичності і аргументовано висловлювали свої ідеї щодо майбутнього України і Росії. Основними фреймами, які можна окреслити внаслідок опрацьованих нами наративів М. Грушевського, М. Міхновського, Д. Донцова, В. Липинського, І. Франка, В. Вернадського, С. Єфремова, М. Шаповала, є наступні.

(1) Усі, без винятку, вважали Московщину спадкоємницею Золотої Орди, а відтак на рівні архетипів москвинам властиві войовничість, агресивність, антилюдяність, загарбницький характер. У них відсутня європейська шляхетність, толерація, правова культура, емпатія до інших народів. А на рівні історичної пам'яті сучасним росіянам властива соціальна мімікрія в усіх її формах: історична, політична, інформаційна, військова. Вони настільки звикли до імітацій, омани, брехні, лицедійства, що зрослися зі своїми облудливими машкарами і набули статусів соціальних міметитів, які бажане видають за дійсне, не пам'ятаючи і не розуміючи своєї справжньої сутності. Як зазначив С. Єфремов, більшовицький режим був найбільшою оманю для європейства і людства, під машкарою якого насправді приховувалася тиранічна колонізаторська сутність Московства.

(2) Україна на початку минулого століття не могла здобути незалежність за таких причин: а) не було єдності з-поміж української політичної та наукової еліти:

одні, наприклад М. Драгоманов, М. Грушевський, В. Вернадський бачили Україну як автономію у складі російській федерації, інші: М. Міхновський, Д. Донцов, І. Франко, С. Єфремов, В. Липинський, М. Шаповал – виключно як самостійну і незалежну державу. А відтак еліта була слабка і практично роз'єднана; б) як наслідок не було єдиної національної ідеї, яка б об'єднала українську націю; в) не було українського сильного війська, яке б могло стати на захист української незалежності.

(3) Неминучість сучасної повномасштабної війни Російської федерації проти України була прогнозована ще на початку минулого століття українськими інтелектуалами, оскільки московська експансія, яка розпочалася ще у XV столітті, і до сьогодні визначає ество російсько-українських відносин. Її похідними чинниками є заперечення самобутності українського етносу, подання його як частини «руського міру» та прагнення стерти з землі все українське. Як свідчать історики та соціологи, московські стратегії усіх війн з Україною ґрунтуються на подібних складових: а) ставці на «п'яту колону»; б) спробі видати вторгнення за внутрішній конфлікт; в) риториці про захист православ'я. Головна причина війн криється у історичному стереотипі, який продукують росіяни: «Без України Росія – просто країна, а з Україною – імперія».

(4) Російсько-українська боротьба, на думку українських вчених, зокрема соціологів і політиків, може бути переможною, за таких умов:

- формуванні молодого української інтелігенції;
- єдності політичної еліти;
- обґрунтуванні національної ідеї, ядром якої є українська справа;
- формуванні сильної політичної української нації;
- наявності сильного українського війська.

Тож сучасна російсько-українська війна була прогнозована українськими інтелектуалами ще на початку минулого століття, як неминуча, і жорстока. Майже кожен з них у своїх наративах у різних контекстах висловлював думку про те, що агресивність та імперські амбіції росіян не мають межі, що, наслідуючи золото-ординські традиції, вони розпочнуть загарбницьку війну проти України і що відстоювання українцями своєї незалежності можливе за наступних умов: наявності національної ідеї, єдиної національної еліти, сильного війська і поступу Україні до свого коріння – європейської цивілізації.

Список використаних джерел

1. Брехуненко В., Ковальчук В., Ковальчук М., Корнієнко В. «Братня» навала. Війни Росії проти України XII-XXI ст. Київ, 2016. 248 с.
2. Верба І.В. Грушевський Михайло Сергійович. *Енциклопедія історії України*. Київ, 2004. Т.2. 688с. URL : http://www.history.org.ua/?termin=Grushevsky_M_S (дата звернення: 12.05.2023).
3. Володимир Іванович Вернадський. *Бібліотека ВДПУ*. URL : <https://library.vspu.edu.ua/vistavki/vernadskuj/vernadskuj.htm> (дата звернення: 13.04.2023).
4. Всеукраїнське опитування Міжнародного республіканського інституту (IRI): лютий 2023. Соціологічна група Рейтинг. URL : https://ratinggroup.ua/research/ukraine/national_survey_of_ukraine_iri_february_2023.htm (дата звернення: 12.05.2023).
5. В'ячеслав Липинський. *Матеріали е-Бібліотеки «Україніка»: Національна бібліотека імені В.І.Вернадського*. URL : <http://www.nbu.gov.ua/node/4796> (дата звернення: 05.05.2023).
6. Гальчинський В., Антонова В. Микола Іванович Міхновський. *Національна бібліотека імені В.І.Вернадського. Галерея*. URL : <http://nbuv.gov.ua/node/6124> (дата звернення: 02.05.2023).
7. Гирич І. Володимир Вернадський. Між російським та українським берегами. 2019. URL : <https://www.istpravda.com.ua/articles/2019/06/25/155877/> (дата звернення: 13.04.2023).
8. Грабович Г. Донцов Дмитро Іванович / *Енциклопедія сучасної України*. URL : <https://esu.com.ua/article-20908> (дата звернення: 02.05.2023).
9. Грушевський М.С. Наша західна орієнтація. /М.С.Грушевський. *На порозі нової України : гадки і мрії*. Київ, 1918. С.13-16.
10. Донцов Д. Історія розвитку української ідеї. Київ, 1991.
11. Донцов Д. Дурман соціалізму. Львів, 1936.
12. Дояр Л. Михайло Грушевський: здалеку і зблизька. *Голос України*. Історія. URL : <http://www.golos.com.ua/article/326555> (дата звернення: 12.04.2023).
13. Дробот І. Трансформації націоналістичної ідеології в першій половині ХХ ст. *Український історичний журнал*. Київ, 2001. № 6. С. 110-122.
14. Жулинський М. Російська мова як інструмент мовно-культурної та політичної експансії. *Слово Просвіти*. 2019. URL : <http://slovoprosvity.org/2019/07/23/a-na-moskaliv-ne-vvazhajte-2/> (дата звернення: 11.04.2023).
15. Іваницька С.Г., Єрмашов Т.В. Рецензія на кн. «Єфремов С. Щоденник: Про дні минулі (спогади) / Упор., вступ. ст. І.Гирича. К.: Темпора, 2011. 792 с. *Український історичний журнал*. 2013. №1. С.221-229.
16. Квіт С. Дмитро Донцов: політичний портрет. Львів, 2013. 192 с.

УКРАЇНЬСЬКА СОЦІОЛОГІЯ: НОВЕ ПРОЧИТАННЯ ДЖЕРЕЛ

Вісник Львівського університету. Серія соціологічна. 2023. Випуск 17.

URL : <https://kvit.ukma.edu.ua/wp-content/uploads/2013/10/Dmytro-Dontsov.-Ideological-Portrait3.pdf> (дата звернення: 11.05.2023).

17. Костенко І., Халупа І. Не просто Україна, а Україна-Русь. Як Михайло Грушевський захищає українські кордони. 2021. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayina-rus-hrushevsky-derzhavni-kordony/31268605.html> (дата звернення: 22.05.2023).

18. Лобанова А., Петрухін С.. Соціологічні ідеї Микити Шаповала: історична репрезентація Соціологія: теорія, методи, маркетинг. ІС НАН України, 2020 №2. С. 90-101.

19. Малашевич Ю. В'ячеслав Липинський – ідеолог українського державотворення. До 85 роковин пам'яті вченого. Інфо. Житомир. URL : https://www.zhitomir.info/post_1030.html (дата звернення: 02.03.2023).

20. Міхновський М. Відкритий лист до російського міністра внутрішніх справ Сіпягіна: ("Молода Україна," ч. 9–10, 1900, фрагмент). Авангард : журнал української молоді. 1974. Ч. 2–3.

21. Міхновський М. Самостійна Україна. Справа української інтелігенції, Київ, 2007. 332 с.

22. Романько І.І. Видатні постаті України періоду національно-визвольних змагань (1917–1921 рр.): навч.-метод. посіб. Кропивницький, 2017. 292 с. URL : https://dspace.sfa.org.ua/bitstream/123456789/680/1/Romanko_postati.pdf. (дата звернення: 11.04.2023).

23. Фаріон І. Франко: «В нашій хаті наша воля, / А всім зайдам зась!» URL : <https://blogs.pravda.com.ua/authors/farion/5567269579748/> (дата звернення: 22.03.2023).

24. Франко І. Я. Не пора, не пора, не пора URL : http://ukrlit.org/franko_ivan_yakovych/ne_pora_ne_pora_ne_pora(дата звернення: 24.03.2023).

25. Шаповал М. Соціалістична революція. Росія й Україна. Боріться-Поборете: Закордонний орган Української партії соціалістів революціонерів. Відень, 1920. Ч. 3.

26. Шаповал М. Боротьба за націю. Ч. І. е-ресурс ЦДАВО України. Ф. 3563. Оп. 1. Спр. 256. Арк. 207 -208, 212-217. URL: <https://e-resource.tsdavo.gov.ua/file-viewer/17219#file-1001351> (дата звернення: 11.05.2022).

27. Шаповал М. Військо Української Республіки: військо і політика. Відродження: щоденна безпартійна демократична газета. 1918. Ч. 3.

28. Шаповал М. Безнадійна суперечність. Вільна Спілка : неперіодичний орган літератури, науки та громадського життя. Львів-Прага, 1921. Ч. 1.

29. Юрко О. С. Шаповал, Микита Юхимович / Велика українська енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua/Шаповал, Микита Юхимович> (дата звернення 23.03.2023).

References:

1. Brekhunenko V., Kovalchuk V., Kovalchuk M., Kornienko V. «Fratricidal Onslaught: Russia's Wars against Ukraine in the 12th-21st Centuries.» Kyiv, 2016. 248 p.
2. Verba I.V. Hrushevsky Mykhailo Sergiyovych. Encyclopedia of the History of Ukraine. Kyiv, 2004. Vol. 2. 688 p. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Grushevsky_M_S (accessed on May 12, 2023).
3. Volodymyr Ivanovych Vernadsky. VSPU Library. URL: <https://library.vspu.edu.ua/vistavki/vernadskyj/vernadskyj.htm> (accessed on April 13, 2023).
4. All-Ukrainian Survey of the International Republican Institute (IRI): February 2023. Rating Sociological Group. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/national_survey_of_ukraine_iri_february_2023.htm (accessed on May 12, 2023).
5. Vyacheslav Lipinsky. Materials of the e-Library «Ukrainica»: V.I. Vernadsky National Library. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/node/4796> (accessed on May 5, 2023).
6. Halchynskiy V., Antonova V. Mykola Ivanovych Mikhnovskiy. V.I. Vernadsky National Library. Gallery. URL: <http://nbuv.gov.ua/node/6124> (accessed on May 2, 2023).
7. Horych I. Volodymyr Vernadskiy. Between Russian and Ukrainian Shores. 2019. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2019/06/25/155877/> (accessed on April 13, 2023).
8. Hrabovych H. Dontsov Dmytro Ivanovych. Encyclopedia of Modern Ukraine. URL: <https://esu.com.ua/article-20908> (accessed on May 2, 2023).
9. Hrushevsky M.S. Nasha zakhidna orientatsiya. [Our Western Orientation]. M.S. Hrushevskiy. Na porozi novoi Ukrainy: hadki i mrii. Kyiv, 1918. P. 13-16.
10. Dontsov D. Istoriya rozvytku ukrainskoi idei. [The History of the Development of the Ukrainian Idea]. Kyiv, 1991.
11. Dontsov D. The Delusion of Socialism. Lviv, 1936.
12. Doyar L. Mykhailo Hrushevsky: From Afar and Up Close. Holos Ukrainy. History. URL: <http://www.golos.com.ua/article/326555> (accessed on April 12, 2023).
13. Drobot I. Transformations of Nationalist Ideology in the First Half of the 20th Century. Ukrainian Historical Journal. Kyiv, 2001. No. 6. pp. 110-122.
14. Zhulinsky M. Russian Language as an Instrument of Linguistic, Cultural, and Political Expansion. Slovo Prosvity. 2019. URL: <http://slovoprosvity.org/2019/07/23/a-na-moskaliv-ne-vvazhajte-2/> (accessed on April 11, 2023).
15. Ivanitska S.G., Yermashov T.V. Review of the Book «Yefremov S. Diary: About Past Days (Memoirs) / Edited and Introduced by I. Gyrych. Kyiv: Tempora,

2011. 792 p. Ukrainian Historical Journal. 2013. No. 1. pp. 221-229.

16. Kvit S. Dmytro Dontsov: Political Portrait. Lviv, 2013. 192 p. URL: <https://kvit.ukma.edu.ua/wp-content/uploads/2013/10/Dmytro-Dontsov.-Ideological-Portrait3.pdf> (accessed on May 11, 2023).

17. Kostenko I., Khalupa I. Not Just Ukraine, but Ukraine-Rus. How Mykhailo Hrushevsky Defends Ukrainian Borders. 2021. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayina-rus-hrushevsky-derzhavni-kordony/31268605.html> (accessed on May 22, 2023).

18. Lobanova A., Petrukhin S. Sociological Ideas of Mykita Shapoval: Historical Representation. Sociology: Theory, Methods, Marketing. IS NAS of Ukraine, 2020, No. 2. pp. 90-101.

19. Malashevich Yu. Vyacheslav Lypynsky - Ideologist of Ukrainian Statehood. On the 85th Anniversary of the Scientist's Memory. Info. Zhytomyr. URL: https://www.zhitomir.info/post_1030.html (accessed on March 2, 2023).

20. Mikhnovsky M. Open Letter to the Russian Minister of Internal Affairs Sipyagin: («Moloda Ukraina,» Part 9-10, 1900, Fragment). Avangard: Journal of Ukrainian Youth. 1974. Part 2-3.

21. Mikhnovsky M. Independent Ukraine. The Cause of Ukrainian Intelligentsia. Kyiv, 2007. 332 p.

22. Romanko I.I. Prominent Figures of Ukraine during the National Liberation Struggle (1917-1921): Educational Manual. Kropyvnytskyi, 2017. 292 p. URL: https://dspace.sfa.org.ua/bitstream/123456789/680/1/Romanko_postati.pdf (accessed on April 11, 2023).

23. Farion I. Franko: «In our house, our will prevails, / And we'll show everyone!» URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/farion/5567269579748/> (accessed on March 22, 2023).

24. Franko I. Ya. It's Not Time, It's Not Time, It's Not Time. URL: http://ukrlit.org/franko_ivan_yakovych/ne_pora_ne_pora_ne_pora (accessed on March 24, 2023).

25. Shapoval M. Socialist Revolution. Russia and Ukraine. Boritiesya-Poborete: Foreign Organ of the Ukrainian Party of Socialist Revolutionaries. Vienna, 1920. Part 3.

26. Shapoval M. Struggle for the Nation. Part I. e-resource of the Central State Archives of Public Organizations of Ukraine. F. 3563. Op. 1. Spr. 256. Sheets 207-208, 212-217. URL: <https://e-resource.tsdavo.gov.ua/file-viewer/17219#file-1001351> (accessed on May 11, 2022).

27. Shapoval M. Ukrainian Republic Army: Army and Politics. Vidrozhennya: Daily Non-Party Democratic Newspaper. 1918. Part 3.

28. Shapoval M. Hopeless Contradiction. Vilna Spilka: Non-periodical Journal of Literature, Science, and Public Life. Lviv-Prague, 1921. Part 1.

29. Yurko O. S. Shapoval, Mykyta Yukhimovych / Great Ukrainian Encyclopedia. URL: https://vue.gov.ua/Шаповал,_Микита_Юхимович (accessed on March 23, 2023).

**RUSSIAN-UKRAINIAN RELATIONS:
HISTORICAL-SOCIOLOGICAL RETROSPECT
OF NARRATIVES BY UKRAINIAN INTELLECTUALS
AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY**

Alla Lobanova,

*Kyryvi Rih State Pedagogical University,
Gagarina Ave., 54, Kyryvi Rih, 50086, Ukraine,
alla.lobanova@kdpu.edu.ua*

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3852-2675>

The article presents the scholarly views of Ukrainian intellectuals from the first quarter of the 20th century, including M. Hrushevsky, D. Dontsov, M. Mikhnovsky, I. Franko, V. Lypynsky, V. Vernadsky, S. Yefremov, and M. Shapoval, on the contemporary state of Russian-Ukrainian relations and the reasons for their historical conflict-generating nature. Emphasis is placed on the significant scholarly contribution made by these scientists and politicians to the development of Ukrainian political sociology, ethnosociology, and the sociology of Ukrainian revival. Scientific arguments are presented to debunk myths about the common historical roots of Russians and Ukrainians, as well as the Russian-Ukrainian identity. Instead, scientific evidence is provided regarding the Golden Horde and colonial essence of Russian mentality and the Western European thinking of Ukrainians. Scientific assessments and conclusions regarding the reasons for the defeat of Ukrainians in their struggle for independence during the establishment of the Bolshevik regime are systematized. The main reasons identified include the weakness of the Ukrainian political elite, the lack of unity between the political elite and the Ukrainian people, the lack of a formed national Ukrainian idea and Ukraine's state position in the geopolitical space, and the absence of a strong Ukrainian military. Scientific conclusions are substantiated that Ukrainian sociologists and political leaders in the early 20th century predicted the inevitability of the Russian-Ukrainian war, defined its strategy, and proposed ways to build and protect the Ukrainian state.

Key words: Russian-Ukrainian relations, Russian-Ukrainian war, historical-sociological retrospect, Ukrainian nation, national idea, political elite.

Стаття надійшла до редколегії 11.09.2023

Прийнята до друку 15.10.2023